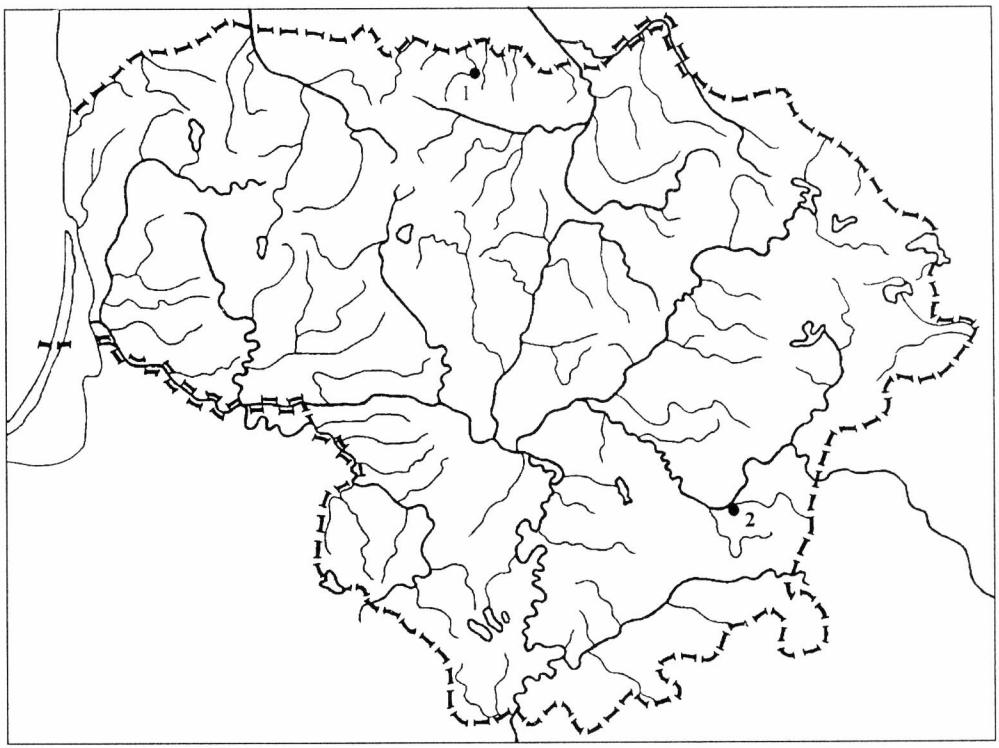
XI. NUMIZMATIKA

44 pav. Numizmatika:
Fig. 44. Numismatics:

1 – Joniškis, 2 – Vilnius.

NUMIZMATINIAI RADINIAI IŠ VILNIAUS ŽEMUTINĖS PILIES VALDOVŲ RŪMŲ TERITORIJOS

Eduardas REMECAS

2001 m. birželio 20 – gruodžio 1 d. archeologinių tyrimų metu Vilniaus žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorijoje (rūmų kiemo, Š korpuso ir rūmų Š korpuso priestato, tirtas plotas apėmė 582 m^2) buvo rastos 284 monetos (vidutiniškai po vieną 2 m^2, arba 7 m^3 (iškastų sluoksnių vidurkis – 3 m)) ir 3 skaičiavimo žetonai.

Per penkiolika Valdovų rūmų tyrimų metų tai yra didžiausias surastų monetų skaičius per vienerius tyrimo metus. Iki šiol daugiausia pavienių monetų buvo surasta 1992 m. – 95 vnt. ir 1995 m. – 98 vnt. 1995 m. dar buvo rasti ir du monetų lobiai (I – 12 vnt., II – 41 vnt.), bet ir tai bendras kiekis sudarytų tik 151 vnt. Pažymėtina, kad tiek 1992 m., tiek ir 1995 m. tiriami plotai buvo didesni (1995 m. – 996 m^2) už tirtą 2001 m. Kas nulėmė tokį didelį rastų monetų kiekį 2001 m. tyrimų sezone?

1. Beveik viso sezono metu nuolat buvo naudojamas metalo detektorius (ko anksčiau nebuvo).

2. Visi viršutiniai sluoksniai buvo nukasami rankiniu būdu (o ne technika, kaip tai buvo įprasta anksčiau).

3. Buvo daug tirta gyvenamų patalpų, o ne rūsiai.

Taip pat galima paminėti ir kiek mažiau svarbius faktorius:

a) šį sezoną tyrimuose dalyvavo gana daug studenčių. Pastebėta, kad merginos lėtesniu ir kruopštesniu darbu sugeba surasti daugiau smulkių daiktų nei vaikinai;

b) buvo registruojamos ir XX a. monetos, kurios iki šiol beveik nebuvo fiksuojamos;

c) metalo detektorius buvo naudojamas ir užpilant perkasą.

Yra nustatyta, kad metalo detektoriaus naudojimas archeologinių tyrimų metu padidina rastų monetų kiekį apie 2–3 kartus. Kiek 2001 m. monetų buvo rasta be detektoriaus ir kiek su, nebuvo registruota, tačiau rastų be detektoriaus skaičius, matyt, neviršytų šimto.

Didelis kiekis monetų buvo surinktas viršutiniuose sluoksniuose (iki 1 m). Čia rasta ne tik XIX–XX a. monetų, bet ir XVIII, XVII, ir net XVI a. (*Prūsijos Albrechto grašis 1531 m.*). Tokią didelę monetų įvairovę, matyt, lėmė šioje teritorijoje vykę įvairūs žemės darbai, kurių metu žemesnieji žemių sluoksniai buvo iškeliami į paviršių, bei paviršiaus lyginimas, kai buvo užvežamos žemės iš kitų Vilniaus miesto vietų. Žemesniuose sluoksniuose monetų kiekiai įvairavo.

Didžiausia monetų dalis buvo surinkta tyrinėjant Valdovų rūmų Š korpuso priestatą. Čia beveik visose patalpose gana gausiai buvo randami Lenkijos ir LDK Jono Kazimiero (1648–1668) variniai šilingai. Tačiau didžioji dalis šių monetų buvo iš XVIII a. sluoksnio.

Žemiau yra pateikiama monetų apžvalga pagal jų amžių.

XIV–XV a. monetos

Šio laikotarpio monetų buvo rasta vos trys. Nepavyko rasti nė vienos pirmosios LDK monetos XIV–XV a. sluoksniuose, nors šio laikotarpio radinių šalia mūro M1 buvo surinkta labai daug. Vienintelė pirmoji LDK moneta buvo rasta išmestose žemėse. Tai buvo labai reta moneta su keturpėsčiu žvėrimi vienoje pusėje ir įrašu ПЕЧАТЬ kitoje. Tokių monetų šiandien žinome vos 10 vienetų. Rastas ir vos vienas Prahos grašis, kuris aptiktas taip pat ne sluoksnyje, o apie 0,5 m gylyje, 1987 m. kastos II trasos vietoje. Matyt, čia jis pateko arba iš žemutinių šios trasos sluoksnių (buvo pasiektas 4 m gylis), arba iš tais pačiais metais kasto III ploto, kuriame apie 3 m gylyje, degėsių sluoksnyje, šalia mūro M1 taip pat buvo rastas Prahos grašis. Dar vienas Prahos grašis netoli mūro M1 buvo rastas ir 1988 m., taip pat apie 3 m gylyje, XIX a. kastame pamatų griovyje. Kaip tik apie 3 m gylyje Š mūro M1 dalyje ir prasideda intensyvus durpių sluoksnis, kurio paviršiuje gausiai paskleista XV a. koklių šukių.

Antroji moneta buvo rasta vidiniame Valdovų rūmų kieme, šalia mūro M1 (datuojamo XIII–XIV a.) P sienos, apie 1,5 m gylyje nuo žemės paviršiaus, juodų degėsingų žemių sluoksnyje (kv. N/1). Tai buvo Aukso ordos valdovo Džanibeko (1342–1357) anoniminis 752 m. (1350–1351 m.) pulas, kaldintas Sarajaus al-Džadido kalykloje. Ši moneta mums yra įdomi tuo, kad tai pirmoji Aukso ordos moneta, kurios atribucija nekelia jokių abejonių, be to, įdomu yra ir tai, kad moneta varinė.

Apie Aukso ordos monetų radinius dabartinės Lietuvos teritorijoje žinių turime labai mažai. Viena moneta, manoma, buvo rasta 1991 m. Trakuose, monetų lobyje, paslėptame po 1684 m. Šios monetos tiksli priklausomybė nėra nustatyta, bet manoma, kad tai yra Aukso ordos arba Rusijoje kaldintos Aukso ordos monetos pamėgdžiojimas. Ši moneta – tai sidabrinis dirchemas, galėjęs būti nukaldintas XV a.

Valdovų rūmų teritorijoje rastoji Aukso ordos moneta į Lietuvą galėjo patekti nuo 1357 iki 1399 m. kaip karo grobis, taip pat kartu su Aukso ordos gyventojais ar prekybos keliais. Žinoma, kad jau nuo Gedimino laikų į Lietuvą atvykdavo Aukso ordos pirkliai. Nors, kaip rodo istorija, santykiai su Aukso orda buvo aktyvesni valdant Vytautui, tačiau sprendžiant pagal monetos nudilimo laipsnį, vargu ar įmanoma, kad apyvartoje ji išbuvo daugiau kaip 40 metų. Matyt, moneta į sluoksnį pateko Algirdo valdymo metu. Greičiausiai ji buvo paprasčiausiai išmesta, nes LDK tuo metu cirkuliavo tik auksiniai ir sidabriniai pinigai.

Aukso orda. Džanibekas. Pulas. 752 m. (1350–1351 m.).

Čekija. Vaclovas IV (1378–1419). Prahos grašis.

LDK. Vytautas (1392–1430). Av. keturpėsčias žvėris, rv. ПЕЧАТЬ. Svoris 1,20 g.

XVI a. monetos

Šio laikotarpio monetų buvo rasta 8 vnt. Nedaug jų buvo rasta todėl, kad XVI a.

sluoksnio buvo ištirta žymiai mažiau nei vėlesnių. Kaip jau minėta, viena moneta – Prūsijos grašis – buvo rasta viršutiniuose sluoksniuose. Trys monetos buvo rastos vidiniame kieme. Dvi iš jų (Aleksandro denaras ir 1514 m. pusgrašis) rastos šalia mūro M1 Š sienos, apie 2,8 m gylyje, 5–10 cm storio pilkose žemėse su griuvenomis ir renesansiniais kokliais, virš suneštinio smėlio sluoksnio. Matyt, iš šio sluoksnio buvo ir Jono Albrechto pusgrašis. Trys monetos buvo rastos Š korpuso patalpoje *P*. Patalpos viršutiniame akmeniniame grindinyje rastas vengriškas dukatas bei denaras. Be jo čia rastos dar 22 XVII a. pirmosios pusės monetos. Žemiau viršutinio grindinio, išardžius nedidelę jo dalį ŠV dalyje, buvo rasti dar du grindiniai (plotas 2x2 m). Tarp II ir III grindinių rastas lietuviškas 1556 m. denaras ir lenkiškas 1597 m. trečiokas.

Visos monetos, išskyrus Vengrijos dukatą, Valdovų rūmų teritorijoje buvo randamos ir anksčiau. Iki šiol Lietuvoje buvo žinomi tik penki Ferdinando I dukatų radiniai (4 – Nasvytalių, Šilalės r. (1662/1927) ir 1 – Kauno, Benediktinių lobyje (1597/1995)).

1–2. **Lenkija.** Jonas Albrechtas (1492–1501). Pusgrašis. Falsifikatas.

Zigmantas III Vaza. Trečiokas. 1597 m.

3–5. **LDK.** Aleksandras (1492–1506). Denaras. A – gotikinė.

Žygimantas Senasis. Pusgrašis. 1514 m.

Žygimantas Augustas. Denaras. 1556 m.

6. **Prūsija.** Albrechtas. Grašis. 1531 m.

7–8. **Vengrija.** Ferdinandas I. Dukatas 1564 m. Maksimiljonas II. Denaras. 1566 m.

XVII a. monetos

Šio laikotarpio monetų rasta daugiausia – 180 vnt. Didžioji dalis jų yra variniai Lenkijos ir LDK Jono Kazimiero šilingai (144 vnt.). Tai nenuostabu, nes šių monetų buvo nukaldinta daugiau nei milijardas ir jos yra dažniausiai randamos archeologiniuose sluoksniuose. Pagal pavienius šių monetų radinius, sluoksnius galima datuoti labai netiksliai, nes variniai šilingai apyvartoje buvo daugiau kaip šimtą metų. Šių monetų gana gausiai buvo rasta XVIII a. vidurio sluoksniuose kartu su Augusto III šilingais ir grašiais. XVII a. viduriu sluoksnius padėjo datuoti tik kartu su variniais šilingais rasti ir biloniniai XVII a. vidurio Livonijos šilingai. Beje, šio laikotarpio sluoksniuose rasti variniai Jono Kazimiero šilingai išsiskiria savo labai gera būkle. Be varinių šilingų, išskirtinos XVII a. pradžios monetos. Septynios šio laikotarpio monetos buvo rastos patalpos *P* viršutiniame grindinyje. Penkios jų yra Rygos šilingai. Likusios dvi – Šaumburgo Ernsto 1604 m. grašis ir Švedijos Gustavo II Adolfo 1633 m. pusantro grašio, kaldintas Elbinge. Apie pirmosios monetos radinius Lietuvoje mes žinių neturime. Antroji moneta yra randama retai. Retas radinys yra ir lietuviškas 1612 m. dvidenaris. Dažniausiai yra randamos 1620–1621 m. monetos. Ši moneta buvo svarbi datuojant patalpos *P* viršutinį grindinį, nes rasta smėlio tarpsluoksnyje tarp viršutinio ir antrojo grindinio. Įdomūs radiniai yra Rusijos kapeikos. Šios žvyno formos monetos nėra dažnas radinys archeologinių tyrimų metu. Valdovų rūmų teritorijoje iki

šiol jų buvo rasta 8 vnt. 2001 m. sezone jų aptikta 7 vnt. Toks palyginti didelis šių monetų kiekis per vienerius tyrimų metus paaiškinamas tik tuo, kad šių itin mažų monetų be metalo detektoriaus rasti beveik neįmanoma. Iš rastų monetų išskirtina Boriso Fiodorovičiaus 1604 m. datuojama kapeika, kaldinta Pskove. Tai yra seniausia Rusijos moneta, rasta Valdovų rūmuose. Taip pat Aleksejaus Michailovičiaus 1654–1563 m. varinė kapeika bei altynas. Varinė kapeika yra pirmas toks žinomas pavienis radinys Lietuvoje. Iki šiol Žemutinės pilies teritorijoje buvo rastas tik to paties valdovo varinis altynas bei 301 monetos lobis. Visos šios varinės monetos į Lietuvą pateko 1655–1661 m., kai Lietuvoje šeimininkavo Rusijos kariuomenė.

1. **Elbingas.** Gustavas II Adolfas. Šilingas. ? m.

2–56. **Lenkija.** Zigmantas III Vaza. Pusantrokas. 16?? m., 1615 m. falsifikatas, Krokuvos imitacija. Jonas Kazimieras. Šeštokas. ? m. Šilingas. 1660 m., 1661 m., 1663 m., 1664 m. (13 vnt.), 1664? m. (2 vnt.), 1665 m. (8 vnt.), 1665? m. (2 vnt.), ? m. (20 vnt.), falsifikatai (4 vnt.).

57–139. **LDK.** Zigmantas III Vaza. 2 denarai. 1612 m. Jonas Kazimieras. Šilingas. Ujazdovas. 1660 m., 1661 m. (3 vnt.), 1666 m. falsifikatas; Oliva. 1663 m. (4 vnt.); Brestas. 1665 m., 1666 m. (3 vnt.), ? m. (3 vnt.); Kaunas. 1665 m. (3 vnt.), 1666 m. (2 vnt.), ? m. (2 vnt.); Vilnius. 1664 m. (9 vnt.), 1664? m., 1665 m. (19 vnt.), 1665? m., 1666 m. (17 vnt.), ? m. (4 vnt.); nenustatyta kalykla ? m. (6 vnt.). Berzaunės falsifikatas. 1666 m. falsifikatas.

140–149. **Lenkija–LDK.** Jonas Kazimieras. Šilingas. ? m. (10 vnt.).

150–154. **Livonija.** Kristina. Šilingas. 1648 m., 1651 m., ? m. (2 vnt.). Karolis X Gustavas. Šilingas. ? m.

155–169. **Ryga.** Zigmantas III Vaza. Šilingas. ? m. (2 vnt.). Gustavas II Adolfas. Šilingas. 1627 m. Kristina. Šilingas. 1638 m., 165? m., ? m., ? m. falsifikatas. Karolis X Gustavas. Šilingas. 1655 m., 1657 m., 1661 m. falsifikatas. Karolis XI. Šilingas. 1660 m., 1661 m. (2 vnt.), ? m. Neidentifikuoti: šilingo falsifikatas.

170. Biloninio šilingo falsifikatas. XVII a.

171–178. **Rusija.** Borisas Fiodorovičius. Kapeika (1604 m.), Pskovas. Michailas Fiodorovičius. Kapeika. (1616–1621 m.), (1619 m.). Aleksejus Michailovičius. Kapeika (1645–1654 m.), Maskva. Kapeika. (1654–1563 m.), varinė. Altynas (1655–1663 m.), varinis. Petras I (1696–1718). Kapeika. Neidentifikuota kapeika.

179. **Šaumburgas.** Ernstas. Grašis. 1604 m.

180. **Švedija.** Gustavas II Adolfas. Pusantrokas. 1633 m. Elbingas.

XVIII a. monetos

Šio laikotarpio monetų rasta 57 vnt. Daugiausia Lenkijos (28 vnt.) ir Rusijos (25 vnt.). Tarp lenkiškų monetų dominuoja Augusto III grašiai (16 vnt.), o tarp rusiškų – dengos (17 vnt.). Iki šiol lenkiškų Augusto III ir Stanislovo Augusto grašių buvo randama beveik po lygiai. Dengos taip gausiai buvo randamos ir anksčiau. Tad buvo manyta, kad dengos Lietuvoje įsitvirtino XVIII a. antrojoje pusėje, ėmus

kaldinti 3 grašių vertės varines monetas, savo dydžiu beveik atitikusias dengas. Tačiau 2001 m. archeologiniai tyrimai parodė, kad dengos jau XVIII a. viduryje aktyviai cirkuliavo Lietuvoje. Iš šio laikotarpio rastų monetų pirmiausia reiktų išskirti varinę Petro I kapeiką. Tai pirmas toks mums žinomas radinys Lietuvoje. Ši moneta, matyt, pateko kartu su dengomis, nespėjus jos perkalti. Dauguma kapeikų 1730 m. reforma buvo perkaltos į 1731 m. dengas. Šis radinys tik patvirtina, kad dengos Lietuvoje galėjo cirkuliuoti iš karto po jų pasirodymo 1730 m. Reti radiniai yra ir Torūnės šilingas (Valdovų rūmų teritorijoje pirmas toks radinys; žinomi tik 5 radiniai), Stanislovo Augusto šilingas (žinomas tik 1 radinys, rastas 1994 m. Valdovų rūmuose), Jelizavetos kapeika (pirmas toks žinomas radinys), Jekaterinos II poluška (antras radinys). Įdomus radinys yra Prūsijos 1737 m. šilingas. Iki šiol XVIII a. pirmosios pusės Prūsijos monetų radinių Rytų Lietuvoje nebuvo užfiksuota.

1–26. **Lenkija.** Augustas III. Šilingas. 1753 m., ? m. (2 vnt.); grašis. 1754 m. (3 vnt.), 1755 m. (7 vnt.), 1755? m., ? m. (6 vnt.). Stanislovas Augustas. Šilingas. 1765? m.; grašis. 1767 m. G (2 vnt.), 176? m. (2 vnt.), ? m.

27. **Lenkija?** Grašis XVIII a. (1 vnt.)

28–30. **Prūsija.** Frydrichas Vilhelmas. Šilingas 1737 m. Frydrichas II. 6 grašiai. 1754 m. E – Kionigsbergas, 17(56–7) m. C–Klėvė.

31–55. **Rusija.** Petras I. Poluška. 1722 m. (2 vnt.); kapeika. 1710 m. Anna. Denga. 1730 m., 1731 m. (3 vnt.), 1735 m., 1737 m. (2 vnt.), 1738 m. (2 vnt.), 1739 m., Denga. (1730–1743). Jelizaveta. Denga. 1748 m. (3 vnt.), 174? m. (2 vnt.), 1753 m.; Kapeika. 1758 m.; 2 kapeikos. 1762 m. Jekaterina II. Poluška. 1770 m. 2 kapeikos. 1763 m., 176? m.

56. **Švedija.** Karolis XII. Erė. 1714 m.

57. **Torunė.** Augustas III. Šilingas. 1762 m.

XIX a. monetos

XIX a. monetų Valdovų rūmų teritorijoje yra randama nedaug. Iki šiol jų surinkta 20 vnt. Tarp jų dominuoja Rusijos monetos (14 vnt.). Tai nenuostabu, nes XIX a. Rusijos okupuotoje Lietuvoje cirkuliavo beveik vien šios šalies pinigai. XIX a. pirmojoje pusėje apyvartoje dar buvo ir Lenkijos pinigai. Tačiau jų buvo nukaldinta nedaug, todėl šiandien jos randamos nedažnai.

2001 m. sezone buvo rasta 15 XIX a. monetų. Didžioji jų dalis – Rusijos monetos (10 vnt.). Iš kitų rastų monetų reiktų išskirti JAV monetą, kuri, matyt, yra vykusios lietuvių emigracijos į šią valstybę liudytoja, bei XIX a. Prūsijos monetos radinį, kuris Vilniuje yra labai netikėtas, tačiau, matyt, šios monetos XIX a. pirmojoje pusėje nedideliais kiekiais pasiekdavo ir rytinę Lietuvos dalį, įsimaišydamos tarp biloninių lenkiškų 5 ir 10 grašių monetų. Trečioji įdomi moneta yra Šveicarijos. Moneta buvo perdaryta į pakabuką (auselė nulūžusi). Tai galbūt nulėmė jos averse pavaizduota moters (Helvecijos) galva, kuri, matyt, simbolizavo šv. Mariją.

1. **JAV.** 1 centas. 1886 m.

2–3. **Lenkija.** Aleksandras I. 5 grašiai.

182 (3 ar 5) m. Nikolajus I. 10 grašių. 1840 m.

4. **Prūsija.** Frydrichas Vilhelmas III. 3 grašiai. 1802 m. A.

5–14. **Rusija.** Aleksandras I. 1 kapeika. 1819 m. EM–HM; 2 kapeikos. 1811 m. C??–??. Nikolajus I. Denežka. 1851 m.; kapeika. 1841 m., 185(2?) m. Aleksandras II. Kapeika. 1855 m.; 3 kapeikos. 1869 m.; 5 kapeikos. 1878 m. Aleksandras III. 10 kapeikų. 1887 m. Nikolajus II. 1 kapeika. 1893 m.

15. **Šveicarija.** 10 rapenų. 1883 m. perdaryta į pakabuką.

XX a. monetos

Kaip jau buvo minėta anksčiau, XX a. monetos iki šiol beveik nebuvo fiksuojamos. Iš per penkiolika metų vykdytų Valdovų rūmų tyrimų, LNM yra saugomos vos 2 Rusijos, 1 TSRS, 3 Vokietijos ir 1 Lenkijos moneta (iš viso 7). 2001 m. buvo rasta 19 įvairių monetų. Daugiausia iš jų (10 vnt.) yra TSRS kapeikos. Įdomesni radiniai yra Lenkijos 1923 m. moneta (šių monetų Vilniuje turėtų būti randama žymiai daugiau, nes 1923–1939 m. Lenkijos monetos buvo vienintelės monetos, cirkuliavusios visame Vilniaus krašte), labai įdomus ir retas radinys yra Lietuvos 20 centų moneta (lietuviškos monetos Vilniaus krašte cirkuliavo tik nuo 1939 m. spalio iki 1941 m. kovo 25 d., kai lito apyvarta buvo uždrausta). Įdomus radinys yra ir Vokietijos 1911 m. moneta. Šios monetos daugiausia yra randamos pietvakarinėje Lietuvos dalyje, arčiau buvusios Vokietijos ir Lietuvos sienos. Pastaroji moneta, matyt, į Vilnių pateko I Pasaulinio karo metu (Vilnius Vokietijos kariuomenės buvo okupuotas nuo 1915 m. rugsėjo 19 d. iki 1919 m. sausio 5 d.).

1. **Lenkija.** 1 grašis. 1923 m.

2–3. **Lietuva.** 5 centai. 1936 m.; 20 centų. 1925 m.

4–5. **Rusija.** Nikolajus II. 10 kapeikų. 1911 m.; 15 kapeikų. 1913 m.

6–16. **TSRS.** 1 kapeika. 1963 m.; 2 kapeikos. 1949 m., 1961 m.; 3 kapeikos. 1948 m., 1955 m.; 5 kapeikos. 1939 m., 1953 m.; 15 kapeikų. 1933 m.; 20 kapeikų. 1936 m., 1954 m., 1961 m.

17–19. **Vokietija.** 1 pfenigas. 1911 m.; 5 pfenigai. 1941 m.; 10 pfenigų. 1941 m.

Skaičiavimo žetonai

1. Johanas Konradas Hogeris (1705–1743). Prancūziško stiliaus. Av. Liudvikas XV, rv. Liūtas.

2. Kristupas Zigmuntas Anertas (1734–1754/68). Prancūziško stiliaus. Av. Liudvikas XV, rv. Laivas. (2 vnt.)

NUMISMATIC FINDS FROM THE TERRITORY OF THE VILNIUS LOWER CASTLE SOVEREIGNS PALACE

The article deals with 284 coins (3 from the 14th–15th centuries, 8 from the 16th century, 180 from the 17th century, 57 from the 18th century, 15 from the 19th century, 19 from the 20th century) and 3 counters found during the archaeological investigations of 2001 in the territory of the Vilnius Lower Castle Sovereigns Palace (Palace yard, N building and wing of N building).